

Makale türü: Araştırma makalesi**Article type:** Research article

Geliş tarihi 25.04.2025

Submitted date

Kabul tarihi 13.04.2026

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 22.10.2026

Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kızılşeker, A. (2026). Mekki Âyetlerin Bakış Açısından Günümüze Uyarlamalarla Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'ani'l-Münker Anlayışı. *Journal of History School*, 84, 4633-4663.

MEKKİ ÂYETLERİN BAKIŞ AÇISINDAN GÜNÜMÜZE UYARLAMALARLA EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF ve NEHY-İ 'ANİ'L- MÜNKER ANLAYIŞI

Abdurrahim KIZILŞEKER¹**Öz**

Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker, toplumların ahlakî ve manevî değerlerini koruyarak İslâmî kimliklerini muhafaza etmeleri açısından hayati öneme sahiptir. Tarih boyunca bu ilkenin uygulanma yöntemleri, sosyo-politik şartlara göre değişmiştir. Mekke döneminde Müslümanlar azınlık olduğu için bireysel ve zihinsel dönüşüm öncelikliydi. Günümüzde de Müslümanlar farklı şartlar altında yaşamakta olduğundan, stratejilerini buna uygun belirlemelidirler. Zayıf konumda sabır, hikmet ve bireysel bilinçlendirme ön planda olmalı, ancak İslâmî değerlerden sapmadan ve ödün vermeden hareket edilmelidir. Makalede, Mekke döneminde inen ayetler bağlamında emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker uygulamalarının özellikleri ele alınacak ve günümüz Müslümanlarının benzer şartlar altında nasıl bir yöntem izlemeleri gerektiği tartışılacaktır. Yanı sıra söz konusu araştırma, nitel yöntemle gerçekleştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Mekke döneminde inen ayetleri incelenmiş, tefsir kaynaklarından istifade edilerek bu ayetlerin içeriği yorumlanmıştır. Ayrıca tarihsel bağlam ele alınarak Mekke ve Medine dönemleri arasındaki farklılıklar belirlenmiş, günümüz Müslümanlarının bu çerçevede nasıl bir strateji benimseyebileceği analiz edilmiştir. Bu bağlamda, günümüz Müslümanlarının, Mekke döneminin tebliğ metodolojisini iyi kavrayarak kendi toplumlarında emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker görevini en etkili şekilde nasıl yerine getirebilecekleri üzerinde düşünmeleri büyük bir gerekliliktir. Makale bu sorunu ele almakta, Kur'an'a uygun bir yöntemi ele almaya çalışmaktadır. Böylelikle tekrar hayırlı bir ümmet ve

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, a.rahim1977@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-9702-3660.

mümin olmanın gereği olarak bu vazifenin günümüz şartlarında nasıl yerine getirileceğini tartışmak faydadan hali olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân, Mekke, Ayet, Emr-i bi’l-Ma’rûf Nehy-i ‘ani’l-Münker, Günümüze Yansımalar.

The Concept of Commanding the Right and Forbidding the Wrong from the Perspective of Meccan Verses with Contemporary Adaptations

Abstract

The principle of amr bi’l-ma’rûf nahy ‘ani’l-munkar (commanding the right and forbidding the wrong) is of vital importance in preserving the moral and spiritual values of societies while maintaining their Islamic identity. Throughout history, the methods of implementing this principle have varied according to socio-political conditions. During the Meccan period, when Muslims were a minority, the primary focus was on individual and intellectual transformation. Similarly, in contemporary times, given that Muslims live under different socio-political conditions, they must adapt their strategies accordingly. In situations where Muslims are in a position of weakness, patience, wisdom, and individual awareness should be prioritized, but this must be done without deviating from Islamic values. This study examines the characteristics of amr bi’l-ma’rûf wa nahy ‘ani’l-munkar in light of the Qur’anic revelations from the Meccan period and explores how contemporary Muslims should apply this principle under similar conditions. This research is conducted using qualitative methodology. The Qur’anic verses revealed during the Meccan period have been analyzed, and interpretations from exegetical sources have been utilized to provide insight into their meanings. Additionally, the historical context has been considered to identify the differences between the Meccan and Medinan periods, and an analysis has been made regarding the most suitable strategies for contemporary Muslims. In this context, it is essential for modern Muslims to thoroughly understand the propagation methodology of the Meccan period and reflect on how they can most effectively fulfill their duty of amr bi’l-ma’rûf nahy ‘ani’l-munkar within their respective societies. This paper addresses this issue and seeks to explore a methodology that is consistent with the Qur’an. By doing so, it aims to provide valuable insights into how this fundamental Islamic duty can be carried out effectively in the modern era, ensuring that the Muslim community can once again fulfill its role as a “nation of goodness.”

Keywords: Tafsir, Qur’an, Mecca, Verses, Amr bi’l-Ma’rûf Nahy ‘ani’l-Munkar, Reflections on the Present.

GİRİŞ

İslâm’ın temel prensiplerinden biri olan emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker, bireysel ve toplumsal ıslah açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu ilke, yalnızca

bireylerin ahlakî gelişimini değil, aynı zamanda toplumun manevî yapısını koruyarak tevhidin, adaletin ve huzurun tesis edilmesini de amaçlamaktadır. Ancak tarih boyunca bu ilkenin uygulanış biçimi, içinde bulunulan sosyo-politik şartlara göre farklılık göstermiştir.

Mekke döneminde inen ayetler, genellikle belli bazı temalar etrafında şekillenmiştir. Tevhid inancı ön plana çıkarılmış, Allah'ın birliği ve denginin olamayacağı anlatılmıştır (*Kur'ân Yolu* (Erişim 16 Mart 2025). el-İhlâs 112/1-4; el-İsrâ 17/111; eş-Şûrâ 42/11; Meryem 19/88-92; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/22). Müşriklerin inanç sistemleri ve uygulamaları sert bir şekilde eleştirilmiş, şirkin aklen ve vicdanen kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır (Örnek olarak bkz. el-En'âm 6/74-79). Sabır (bkz. el-En'âm 6/34; el-Müzzemmil 73/10-11; el-Furkân 25/20; ez-Zümer 39/10), adalet (bkz. en-Nahl 16/90; el-İsrâ 17/35; el-En'âm 6/152; el-Mutaffifin 83/1-3), merhamet (bkz. el-En'âm 6/12, 54; el-Enbiyâ 21/107; el-Beled 90/12-16; ed-Duhâ 93/9-10; el-Mâûn 107/1-3) ve cesaret (bkz. ez-Zümer 39/36; el-Furkân 25/52; el-Ankebût 29/10; en-Nahl 16/127-128; el-Hicr 15/94; el-İsrâ 17/80; el-Fussilet 41/30; el-Ahkâf 46/13) gibi nitelikler ön plana alınmış, bireysel inşa süreci hedeflenmiştir. Cennet ve cehennem kavramları sıkça vurgulanarak (bkz. er-Rahmân 55/46-78; el-Vakıa 56/10-56; el-Mutaffifin 83/22-28; el-Kehf 18/107-108; en-Nebe 78/21-30; el-Mülk 67/6-11; el-Hicr 15/44; Sâd 38/50-56) insanlara ahiret sorumluluğu hatırlatılmıştır. Müslümanların ilerleyen zamanlarda galip geleceği imaan ya da doğrudan bildirilmiştir (es-Saff 61/9; el-Kasas 28/5-6; el-Kamer 54/45; el-İsrâ 17/81; el-Enbiyâ 21/105; er-Ra'd 13/17; Yûsuf 12/21; el-A'râf 7/137; Tâhâ 20/77-78; er-Rûm 30/1-6). Bu ayetlerden hareketle, Mekke döneminde Müslümanların davet stratejisi daha çok bireysel dönüşüm ve bilinçlendirme üzerine kurulmuştur. Toplumsal değişim hedeflenmiş ancak bunun yolu olarak öncelikle bireylerin inanç ve ahlak bakımından inşası esas alınmıştır. İslâm'ın ilk yıllarını kapsayan Mekke dönemi, Müslümanların sayıca az, siyasî ve ekonomik olarak güçsüz olduğu bir dönemdir. Bu sebeple, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker uygulamalarının doğrudan bir güç mücadelesine dönüşmesi mümkün olmamış, tebliğ stratejisi daha çok bireysel terbiye ve şuurlanma temelli bir yapıya bürünmüştür.

Emr-i bi'l-ma'rûf nehyi 'ani'l-münker konusunda çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Mahsum AYTEPE, "Mutezile Kelamında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-i bi'l-ma'rûf Nehy-i 'ani'l-Münker İlkesi", *Mukaddime* 8(1), 83-97; Mehmet TAŞDELEN, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'ani'l-Münker'in Anlaşılma Şekli", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 2 (Eylül 2007), 75-98; Ahmet ABAY-ÖKKAŞ ÜZÜMCÜ, "Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'ani'l-

Münker”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018), 19-48; Mehmet Şaşa, “Mutezilede Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'ani'l-Münker İlkesi ve Siyasî Otorite-Kadı Abdulcebbar Örneği”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD) ASSAM International Refereed Journal* 5/10(2018), 88-100; Seyithan Can, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”, *Eskiye* 40 (Mart 2020), 199-218; Bayram Çınar, “İslam İnanç Ekollerinde 'Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'ani'l-Münker'”, *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (Aralık 2020), 244-266. Bununla birlikte, ele aldığımız yönüyle paralellik arz eden hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu makalede, Mekke döneminde inen ayetler çerçevesinde emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker anlayışı incelenecek, bu dönemde benimsenen tebliğ metodunun günümüz şartlarına nasıl uyarlanabileceği tartışılacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi desenlerinden doküman incelemesi, tefsir karşılaştırması ve içerik analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Kur'ân-ı Kerîm'in özellikle Mekke döneminde inen ayetleri esas alınarak emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker ilkelerinin uygulama biçimleri analiz edilmiştir. İncelenen Mekkî ayetlerin evreni, Kur'ân'da doğrudan veya dolaylı olarak davet ve tebliğ usulünü konu edinen ayetler olup seçilen ayetlerin kapsamı müşrik topluma yönelik tevhid mücadelesini ve bireysel ahlakî inşayı merkeze alan naslarla sınırlandırılmıştır. Ayetlerin Mekkî veya Medenî kabul edilmesinde tefsir usulünün temel kaynaklarında benimsenen klasik nüzul dönemi sınıflandırması (hicret öncesi ve sonrası ayrımı) esas alınmıştır. Ayetler, klasik ve çağdaş tefsir kaynakları ışığında yorumlanmış; bu eserler seçilirken rivayet ve dirayet ekollerini temsil eden, alanında otorite kabul edilen temel kaynaklar olmasına dikkat edilmiştir. Kaynaklara Şamile programı, İSAM katalogları, TDV İslâm Ansiklopedisi ve TR Dizin gibi akademik platformlar üzerinden ulaşılmıştır. Bu yorumlar tarihsel bağlamlarıyla birlikte ele alınmıştır. Ayetlerin ve tefsir yorumlarının analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir: İlk olarak klasik Arapça dilbilimi kuralları ve semantik analiz ekseninde ayetlerin kavramsal çerçevesi tespit edilmiş, ikinci aşamada müfessirlerin yaklaşımları karşılaştırılmış, son aşamada ise elde edilen veriler tematik olarak tasnif edilmiştir. Mekke ve Medine dönemleri; sosyo-politik güç dengeleri, muhatap kitlenin inanç yapısı ve Müslümanların azınlık/çoğunluk olma durumları gibi ortak ölçütler üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiş, dönemin sosyo-politik şartlarının tebliğ metodolojisine etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda,

günümüz Müslümanlarının benzer şartlar altında nasıl bir strateji izlemeleri gerektiği, Kur'ânî referanslarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihsel verilerden günümüz toplumlarına yapılan bu uyarlamanın analitik dayanağı, evrensel insan fitratı ve Kur'an'daki sebep-sonuç ilişkisi etrafında şekillenen toplumsal yasaların benzerliği üzerine kurulmuştur. Tüm bu süreçte metin analizi, tarihsel karşılaştırma ve yorumlama tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın kapsamı, Mekke döneminde inen ayetler ve tebliğ stratejilerinin güncel yansımaları ile sınırlıdır; Medine döneminde kurumsallaşan fıkhi yaptırımlar, hukuki cezalar ve devlet otoritesine dayalı uygulamalar araştırmanın sınırlılıkları gereği çalışma dışı bırakılmıştır. Çalışma; literatür taraması, doküman incelemesi ve metin analizi yöntemlerine dayalı olduğundan etik kurul izni gerektiren araştırmalar kapsamında değerlendirilmemiştir.

BULGULAR

Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'ani'l Münkerin Kur'ânî Temelleri

Ma'rûf, aklın ve dinin güzel gördüğü erdemli davranışları kapsar (el-Kâsimî, 5/242; el-Heddâdî, 1/310) ve Allah'a itaati içeren her şeyi ifade eder (es-Semîn el-Halebî, 3/61). Münker ise bunun zıddı olup Allah'ın razı olmadığı ve aklın çirkin gördüğü fiillerdir (Rıdâ, 5/544). Kur'ân'da münker, bireysel kötülüklerin yanı sıra toplumsal bozulmayı da içerir. Cimrilik (en-Nisâ 4/37), hayâsızlık, inkâr (Âl-i İmrân 3/80) ve sapkınlık (en-Nisâ 4/60) gibi olgular münker kapsamında değerlendirilir. Böylece, ma'rûf toplumsal düzenin temelini oluştururken münker ise ilahi iradenin ve fitratın reddettiği davranışlar olmaktadır.

Mekkî olan Lokmân Sûresi'nin 17. ayetinde geçen “ve'mur bi'l-ma'rûf ve'nhe 'ani'l-münker” ifadesi Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) gibi ilk müfessirler tarafından indiği ortam gereği iman ve ibadete davet ile şirk ve putperestlikten sakındırma olarak yorumlanmıştır (Mücâhid b. Cebr, s. 542; Yahyâ b. Sellâm, 2/676; el-Vâhidî, 18/111). Nitekim Mekke döneminde Hz. Peygamber, örneğin putları fiilen tahrip etmeye veya bireylerin içki kaplarını kırmaya yönelmemiş, bilakis tebliğ metodunu sözlü uyarı ve bilinçlendirme üzerine kurmuştur. Aynı şekilde, tarih boyunca Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Lût ve Şuayb gibi peygamberler de bu ilahî görevi öncelikle dil ve hikmet yoluyla icra etmişlerdir (el-Cürcânî, 3/1385). Bu durum, Mekke gibi cahiliye anlayışının hâkim olduğu dönemlerde tebliğin özünün fiziksel müdahaleden ziyade fikrî dönüşüm olduğunu ve bireyin kalbi ile zihninde inşa edilmesi gereken bir bilinç değişimini hedeflediğini göstermektedir.

Söz konusu kavram kısaca “iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak” anlamına gelir ve Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayette yer alır (Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; el-A’râf 7/157; et-Tevbe 9/71, 112; el-Hac 22/41; Lokmân 31/17). İslâm tarihindeki önemi açısından hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları kapsar. Bu kavramın Kur’ân’daki temelleri genellikle Medenî ayetlerle ilişkilendirilse (Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; et-Tevbe 9/71, 112) de Mekke döneminde nazil olan ayetlerde de yer aldığı görülmektedir (el-A’râf 7/157; el-Hac 22/41; Lokmân 31/17). Mekkî ayetlerin genel olarak üzerinde durduğu konular tevhid, nübüvvet, ahiret inancı, insanın sorumluluğu ve hesap vermesi gibi konulardır. Bu bağlamda Mekke döneminde nazil olan ayetlerde emr-i bi’l-ma’rûf nehyi ‘ani’l-münker kavramının daha çok bireysel ve ahlakî boyutta ele alındığına şahit olunmaktadır. Medine döneminde ise bu kavram toplumsal ve siyasî bir sorumluluk olarak genişlemiştir.

Mekkî sûrelerde emr-i bi’l-ma’rûf nehyi ‘ani’l-münker ifadesi doğrudan çok geçmese de öz olarak pek çok ayette bulunmaktadır. Bu ayetlerin bir kısmı doğrudan emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker anlamı taşımakta (el-Kalem 68/8-9; eş-Şu’ârâ 26/214; el-A’râf 7/165; Abese 80/1-4), bir kısmı peygamberlerin tebliğ mücadelesi ve uyarılarını ihtiva etmekte (eş-Şu’ârâ 26/106-110; Hûd 11/50-52; el-A’râf 7/59-79), bir kısmı zulme ve haksızlığa karşı durmayı öğütlemekte (el-Hicr 15/94; el-Müddessir 74/1-5; el-Furkân 25/52), bir kısmı da sosyal adalet ve toplumsal ıslahı vurgulamaktadır (el-Mâûn 107/1-3; el-İsrâ 17/53; el-Beled 90/12-16).

İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, Mekke döneminde öncelikle şirke karşı tevhid mücadelesi şeklinde kendisini göstermiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber, insanları şirkten uzaklaştırıp yalnızca Allah’a ibadet etmeye çağırmıştır (ez-Zümer 39/11; Yûnus 10/108; el-İhlâs 112/1-4; el-Furkân 25/63; el-Ahkâf 46/15; el-En’âm 6/19). “*Yakın akrabamı da uyar! Sana uyan müminlere kol kanat ger. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: “Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım”*” (eş-Şu’ârâ 26/214-216) ayetinde, Hz. Peygamber’in önce yakın çevresinden başlayarak insanları hak dine davet etmesi emredilmektedir (Mükâtil b. Süleymân, 3/281; İbn İshâk, s. 145). Bu, emr-i bi’l-ma’rûfun en temel örneklerinden biridir. Kur’ân, peygamberlerin hayatlarından kesitler sunarak da tevhid mücadelesini göz önüne koymuştur. Örneğin Hz. Sâlih, kavmini Allah’ın emirlerine uymaya çağırarak, onların ahlakî bozukluklarını dile getirerek toplumsal yozlaşmayı önlemeye çalışmıştır (el-A’râf 7/73-79).

Mekke döneminde putperest müşriklerin en büyük ahlakî sorunlarından bazıları zulüm, yetim malı yemek, güçsüzleri ezmek ve haksızlık yapmaktır. Kur’ân bu tür ahlakî yozlaşmayla mücadeleyi bir görev olarak yüklemiştir. “Allah’a çağırın,

dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve “*Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?*” (el-Fussilet 41/33) ayetinde, insanları Allah’a çağırarak yani onları hayra davet etmek, emr-i bi'l-ma'rufun bir parçası olarak ele alınmaktadır (Abdurrezzâk b. Hemmâm, 3/155; et-Taberî, 21/468). Aynı şekilde “*Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar. Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut. Her türlü pislikten uzak dur*” (el-Müddessir 74/1-5) ayetinde “kalk ve uyar” emri, peygamberin, insanları uyarma ve kötülüklerden sakındırma görevine işaret etmektedir (es-Semerkindî, 3/514).

Mekke müşrikleri, yetim ve fakirleri hor görmüş, onların haklarını ihmal etmiştir. Kur’ân bu durumu sert bir şekilde eleştirmiş ve fakirleri gözetmeyi teşvik etmiştir. “*Hayır hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. Malı aşırı derecede seviyorsunuz*” (el-Fecr 89/17-20) ayetinde yoksullara yardım edilmemesi büyük bir yanlış olarak görülmüş ve bu konuda insanlara emir verilmiştir. “*Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen.*” (el-Mâûn 107/1-3) ayetinde yetimleri korumak ve fakirlere yardım etmek, toplumdaki hayrın yayılması açısından önemli bir görev olarak gösterilmektedir.

Mekke döneminde emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ‘ani’l-münker genellikle yumuşak bir üslup ve hikmetli öğütlerle yapılmıştır. “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış*” (en-Nahl 16/125) ayeti, davetin nasıl yapılması gerektiğini bildirmektedir. İnsanları iyiliğe çağırırken kaba ve sert bir dil yerine hikmetli ve güzel sözlerle anlatmak gerektiğini zikretmektedir. Bir başka ayette Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Hz. Harun’a bile Firavun gibi bir zalime karşı bile yumuşak bir dil kullanmalarını şöyle emretmiştir: “*İkiniz beraber Firavuna gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer*” (Tâhâ 20/43-44).

Özetle denilebilir ki Mekkî ayetler, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ‘ani’l-münkeri şirkten arınma, adaletin sağlanması, yetimlerin korunması ve ahlakî dejenerasyonla mücadele ekseninde ele almıştır. Müminlerin iyiliği emredip kötülükten sakındırması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle müşriklerin zulmüne ve adaletsizliğine karşı bir mücadeleyi başlatmıştır. Tebliğde hikmet ve güzel öğüt kullanılmasını öğütlemiştir. Böylelikle bireyleri ve toplumu ıslah etmeye yönelik bir bilinç oluşturmuş, Medine döneminde ise bu anlayışı daha kurumsal bir yapıya dönüştürmüştür.

Mekke Döneminde Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ‘ani’l-Münker Yöntemleri

Mekke döneminde iyiliği emir, kötülükten sakındırma genelde üç konu etrafında dönmektedir. Bunlar tevhid ve şirk karşıtlığı üzerine yoğunlaşma, ahlakî erdemlerin öne çıkarılması ve cehennem uyarıları ve ilahî yardımın müjdeleri konularıdır. Bunların her birini sırasıyla ele alalım:

a) Tevhid ve şirk karşıtlığı üzerine yoğunlaşma: İslâm'ın Mekke döneminde tebliğ edilme süreci, doğrudan tevhid inancını yerleştirme ve şirk anlayışını yıkma amacıyla şekillenmiştir. Mekke müşrikleri, Allah'ın varlığını reddetmeyen ancak ona ortaklar koşan bir inanca sahipti. Dolayısıyla Mekke dönemindeki emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'anî'l-münker mücadelesi, şirk anlayışının yanlışlığını göstermek ve insanları yalnızca Allah'a kulluğa yönlendirmek üzere planlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu süreç, belirli yöntemler çerçevesinde gelişmiştir. Şöyle ki tevhid inancı akidevî temelde inşası yapılmıştır. Allah'ın birliğini ve kudretini vurgulayan ayetler daha çok Mekke'de inmiştir. Mekke'de nazil olan ayetlerde en çok işlenen konu Allah'ın birliği (el-İhlâs 112/1-4; ez-Zümer 39/4; Tâhâ 20/14; eş-Şûrâ 42/11; el-En'âm 6/19, 102; el-İsrâ 17/22, 111; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/22, 25; Yûnus 10/18; el-Furkân 25/68; el-Kehf 18/110; Meryem 19/35), yaratıcılığı (el-En'âm 6/1; er-Ra'd 13/16; en-Nahl 16/3, 10-11; Sâd 38/27; ed-Duhân 44/38-39; et-Târik 86/5-7; Abese 80/18-20; el-Vâkıa 56/57-59, 63-64; Yâsîn 36/37-40, 82; el-Furkân 25/61; ez-Zümer 39/62), rızık vericiliği (ez-Zâriyât 51/58; el-Mülk 67/20-21; el-En'âm 6/151; Hûd 11/6; en-Nahl 16/10-11, 14, 65-66; el-Ankebût 29/ 17, 60; Sebe 34/24; el-Vâkıa 56/63-64; Abese 80/24-32) ve her şeye gücünün yettiği (el-Fussilet 41/39; el-Ahkâf 46/33; Yâsîn 36/79, 82; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; ez-Zümer 39/62; en-Necm 53/31; eş-Şûrâ 42/49; el-Kıyâme 75/36-40; el-İsrâ 17/99; el-Furkân 25/45; el-En'âm 6/6) gerçeğidir. Özellikle şu temel vurgular yapılmıştır. Göklere ve yeri yaratan (el-En'âm 6/1), insanları ve diğer varlıkları yoktan var eden (el-Fatır 35/3), rızık veren ve öldüren yalnızca Allah'tır (el-Ankebût 29/62). Onun hiçbir ortağı ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur (el-İhlâs 112/1-4). Bu ayetlerle müşriklerin “*sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz*” (ez-Zümer 39/3) inancı çürütülerek, ibadetin yalnızca Allah'a yöneltilmesi gerektiği öğretilmiştir.

Kur'an Mekke döneminde Allah'ın sıfatlarını detaylı biçimde açıklayarak müşriklerin onu yaratılmış varlıklara benzetme anlayışını yıkmıştır. Şu sıfatlar öne çıkarılmıştır: Allah'ın bir olduğu (vahdaniyet) ve ona hiçbir şeyin denk olmadığı (el-İhlâs 112/1-4; el-En'âm 6/102, 163; Tâhâ 20/14; Meryem 19/65; eş-Şûrâ 42/11; el-İsrâ 17/111; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/22; ez-Zümer 39/3; Yûsuf 12/40; el-Kehf 18/110) anlatılmıştır. Rububiyet yani Allah'ın her şeyi idare eden, rızık veren ve hüküm sahibi olmasına ilişkin ayetler nazil olmuştur (el-En'âm 6/1; el-A'râf 7/54; el-Fussilet 41/9-10; Yûnus 10/31, 56; ez-Zümer 39/62; el-Mülk 67/1-2; el-Hicr 15/20; el-Ankebût 29/60; Hûd 11/6; Lokmân

31/25; el-Zuhruf 43/9; el-Furkân 25/2; en-Nahl 16/70; el-Alak 96/2). Göklerin ve yerin Rabbi kimdir, diye sorulduğunda müşrikler bile Allah cevabını vermek zorunda kalmıştır (ez-Zuhruf 43/87). Ulûhiyet yani yalnızca Allah'a kulluk edilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Tâhâ 20/14; el-En'âm 6/102; Yûnus 10/31; en-Nahl 16/51; Meryem 19/65). Allah'tan başkasına kulluk etmenin batıl olduğu vurgulanmıştır (el-En'âm 6/102).

Mekke müşrikleri putlarını ilah edinmelerini; atalarının dini, aracılık inancı ve dünyevî menfaatler üzerinden temellendiriyorlardı. Kur'ân putların hiçbir gücünün olmadığını, yaratma yeteneğine sahip bulunmadıklarını ve insanlara hiçbir fayda sağlayamayacağını şöyle bildirmiştir: *“Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer iddialarınızda doğrusanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler!”* (el-A'râf 7/194), *“bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan”* (el-Furkân 25/3), *“Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi”* (el-Enbiyâ 21/99). Bu gibi ifadelerle müşriklerin putlardan medet ummalarının mantıksızlığı gözler önüne serilmiştir.

Müşrikler şirk anlayışlarını atalarının dini üzerinden savunuyorlardı. Ancak Kur'ân, körü körüne taklitçiliği kınayarak şu ifadelerle bu anlayışı reddetmiştir: *“Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz”* (ez-Zuhruf 43/22). Bu ifadelerle insanların hakikati sorgulamadan atalarının yoluna saplanıp kalmalarının akılsızlık olduğu ve asıl olanın vahiy olduğu anlatılmıştır (Ebû Zehre, 1/504).

Kur'ân, müşriklerin Allah'ı inkâr etmediklerini ancak ona ortaklar koşarak kendi kendilerini çelişkiye düşürdüklerini şöyle göstermiştir: *“Onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye soracak olsan, mutlaka “Allah” diyeceklerdir”* (Lokmân 31/25). Bu gibi ayetlerle müşrikler kendi ağızlarıyla şirk içinde olduklarını itiraf etmeye zorlanmış ve kendi inançlarının yanlışlığını kabul etmeleri sağlanmıştır.

Mekke müşrikleri, putperestliği kullanarak zayıfları ezen bir sistem kurmuşlardı. Kur'ân, bu düzeni eleştirerek tevhid inancının insanları özgürleştirdiğini şöyle anlatmıştır: *“Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?”* (ez-Zümer 39/29). Bu ayette, Allah'a kulluğun insanı tek bir ilaha bağladığı, şirkin ise insanı birçok ilaha köle yaptığı anlatılarak şirk inancının psikolojik ve toplumsal çöküntüye sebep olduğunun altı çizilmiştir. Mekke toplumu putperestliğin etkisiyle haksızlık, ahlaksızlık ve zulüm içinde boğulmuştu. Kur'ân bu durumu onların, kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüklerini (et-Tekvîr 81/8-9), zayıflara zorbalık yaptıklarını, güçsüzleri ezdiklerini (el-Müddessir 74/11-25) belirterek

eleştirmiştir. Buna benzer ayetlerle şirk inancının toplumu yozlaştırdığı gösterilmiş ve tevhidin ahlakî bir devrim olduğu açıklanmıştır.

Sözün özü Mekke döneminde emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker faaliyetleri, tevhidin inşası ve şirkin çürütülmesi ekseninde yürütülmüştür. Bu süreç, akidevî, mantıksal, toplumsal ve psikolojik yönlerden çok boyutlu bir şekilde ele alınmış, İslâm'ın tevhid inancı güçlü delillerle desteklenmiştir.

b) Ahlakî erdemlerin öne çıkarılması: Mekke döneminde uygulanan yöntemlerden biri de ahlakî erdemlerin ön plana çıkartılması olmuştur. Bu dönemde İslâm daveti, toplumun köklü geleneklerine meydan okumak yerine, onları kademeli olarak ıslah etmeyi hedefleyen bir yöntemle ilerlemiştir (Me'dî, s. 150). Hz. Peygamber ve sahabenin uyguladığı emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker faaliyetleri, toplumun dikkatini ahlakî erdemlere çekmek üzerine kuruluydu. Çünkü müşriklerin kötü alışkanlıklarını doğrudan eleştirmek, genellikle sert tepkilere neden oluyordu. Bunun yerine, İslâm'ın üstün ahlakî değerleri vurgulanarak insanlara bir alternatif sunulmuş ve bu değerlerin benimsenmesi teşvik edilmiştir.

Mekke döneminde tebliğin en etkili yolu bizzat Hz. Peygamber'in şahsî ahlakıydı. O, toplumda güvenilir ve dürüst biri olarak tanınmış (İbn İshâk, 1/197), bu sayede sözleri daha etkili olmuştur. "el-Emin" olarak bilinmesi, onun getirdiği daveti daha inandırıcı kılmıştır. Müşrikler ona hakaret ettiğinde bile sabırlı davranmış, asla aynı üslupla karşılık vermemiştir. Kölelere, fakirlere ve kadınlara yönelik şefkati, toplumun alışık olmadığı bir ahlakî örneklik sergilemiştir. Örneğin Ebû Cehil (ö. 2/624), Hz. Peygamber'i yalanlamak için herkesin önünde ona "*Biz seni değil senin getirdiklerini yalanlıyoruz*" (İyâd b. Mûsâ, 1/82) diyerek hayatı boyunca asla yalan söylemediğini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bu, peygamberin ahlakî üstünlüğünün Mekkeliler üzerindeki etkisini gösteren önemli bir olaydır.

Mekke'de ahlakî değerler üzerinden de tebliğ yapılmıştır. İslâm Mekke toplumundaki bazı kötü geleneklerin yerine üstün değerleri koyarak insanları ikna etmeyi hedeflemiştir. Mekke'de cömertlik önemli bir değerdi ancak bu, genellikle gösteriş için yapılmaktaydı. Hz. Peygamber, yardımlaşmayı Allah rızası için yapan bir anlayışı teşvik etti. Hz. Hatice (ö. 620), ilk Müslüman olduğu zamanlarda mallarını fakir Müslümanlar için harcamış (Havvâ, 1416/1995, 3/1264), bu da yeni Müslümanların İslâm'ın ahlakî yönünü kavramasına vesile olmuştur. Mekkelî müşrikler sert ve kaba karakterliydi. İslâm bu anlayışa karşı sabır, şefkat ve affediciliği ön plana çıkardı. Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634), Müslüman olan kölelere yapılan zulmü görünce servetini kullanarak Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641) gibi birçok köleyi özgürlüğüne kavuşturdu (İbn İshâk, s. 191). Hz.

Peygamber, kendisine kötü davranan insanlara bile güzel muamele etmiş, böylece insanlar onun üstün ahlakını bizzat görerek İslâm'a yaklaşmıştır.

Mekke'nin çevre civar bazı yerlerinde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi yaygındı. İslâm, bunun yerine kadınlara değer verilmesi gerektiğini yaydı. Hz. Peygamber'in, "*Kimin üç kızı olup da onları güzelce büyütür, terbiye eder ve evlendirirse, o kişi cennete girer*" (Tirmizî, 1395/1975, "el-Birr ve's-sıla", 13 (No. 1916) şeklindeki ifadesi bunun göstergesidir. Mekkeli müşrikler zamanla İslâm'ın kadınlara bakış açısındaki bu üstünlüğü fark etmişlerdir.

Mekke döneminde inen ayetlerin büyük bir kısmı, doğrudan inanç konularına vurgu yaparken bir yandan da ahlakî öğütler içermekteydi. Mesela "*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin*" (el-Kalem 68/4) ayeti Hz. Peygamber'in ahlakını bir örnek olarak, "*İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!*" (el-Fussilet 41/34), "*O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyen de sakın boş çevirme!*" (ed-Duhâ 93/9-10) ayetleri sosyal duyarlılığın ve merhametin önemini göstermiştir. Şunun gibi bir ayet de Müslümanların hem kendi ahlaklarını geliştirmelerine hem de toplumun genel ahlak seviyesini yükseltmelerine yardımcı olmuştur: "*Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür*" (el-İsrâ 17/26-27).

c) Cehennem uyarılarının yapılması ve ilahî yardımın müjdesinin verilmesi: Son olarak da üzerinde duracağımız yöntem cehennem uyarılarının yapılması ve ilahî yardımın müjdesinin verilmesine ilişkindir. İslâm'ın tebliği sürecinde Hz. Peygamber, insanları hak dine çağırırken farklı yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler içinde cehennem uyarıları ve ilahî yardımın müjdesi önemli bir yer tutar. Mekke döneminde müşriklere doğrudan hüküm bildirmekten daha çok, onların kalplerine hitap eden bir üslup benimsenmiş, özellikle ahiret hayatı vurgulanarak insanlara sorumlulukları hatırlatılmıştır (et-Taberî, 1356/1937, s. 8).

Mekke döneminde vahyin önemli bir kısmı, insanları Allah'a kulluk etmeye yönlendiren cehennem azabı ile ilgili uyarılardan oluşmuştur (en-Nebe 78/21-30; el-Müddessir 74/26-30; el-Furkân 25/11-14; et-Tekvîr 81/12-14; el-Hümeze 104/6-9). Bu uyarılar, toplumun inanç ve davranışlarını değiştirmeye yönelik önemli bir metot olarak kullanılmıştır. İnsanlar korku ve umut arasında bir denge ile yönlendirilir. Korku, özellikle inkârcı topluluklar için caydırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Mekkeli müşrikler ahirete inanmadıkları için onlara cehennem azabı sık sık hatırlatılmıştır (el-Furkân 25/69; el-Kehf 18/29; ez-Zümer 39/16; el-

Mülk 67/6-7; el-Burûc 85/10; el-Câsiye 45/10; el-Mü'minûn 23/104; İbrâhîm 14/50). Kur'ân, cehennemi somut ve çarpıcı tasvirlerle anlatmış, böylece insanların aklında güçlü bir korku hissi oluşturmuştur. Zakkum ağacı ve kaynar su ile azap edileceği (el-Vâkıa 56/52-54), boyunlarına zincir vurulacağı ve sürüklenecekleri (el-Mü'min 40/71-72), azgın alevlerin içinde kalacakları (el-Müddessir 74/26-30) uyarıları gözler önüne getirilmiştir. Mekke müşrikleri özellikle zakkum ağacı ve azgın ateş tasvirlerinden çok etkilenmiş, bu yüzden alaycı bir tavır sergileyerek bu uyarıları küçümsemeye çalışmışlardır (el-Duhân 44/43-50). Onlar cehenneme inanmadıkları için Kur'ân, onları hayal gücünü zorlayan sahnelerle yüzleştirmiştir. Ateşin yakıcılığı (Mülk 67/6-7; el-Furkân 25/65-66; el-Mü'minûn 23/104; ez-Zümer 39/16; el-Câsiye 45/10; İbrâhîm 14/50), derilerin soyulup tekrar yaratılması (el-Me'âric 70/16; el-Ankebût 29/13), cehennemin bağırtılarla dolu olması (el-Furkân 25/12; İbrâhîm 14/43; el-Enbiyâ 21/97; ez-Zuhuruf 43/74; el-Mülk 67/10), inkârcıların pişmanlık ve çaresizlik içinde kıvrınması (ez-Zümer 39/56; el-Şu'ârâ 26/97-98; el-A'râf 7/50) gibi sahneler bunlardan bir kaçıdır. Bu tasvirler, muhataplara ahlakî bir uyarı niteliğinde sunulmuş adeta “eğer şirkten ve zulümden vazgeçmezseniz bunlarla yüzleşeceksiniz” mesajı verilmiştir.

Cehennem uyarılarının yanında Mekke döneminde müminlerin sabrını artırmak ve onları motive etmek için ilahî yardımın müjdesi de sunulmuştur. Bu müjdeler genellikle dünya hayatında Allah'ın desteğine mazhar olacakları (el-Saffât 37/171-173; el-Enbiyâ 21/105; el-Ankebût 29/7, 69; el-Hicr 15/95; Tâhâ 20/46; el-İnşirah 94/5-6; Yûsuf 12/110; el-Fussilet 41/30), ahirette cennet mükâfatına erişecekleri (el-Vâkıa 56/10-26; et-Tûr 52/17-20; er-Rahmân 55/46-78; el-Hicr 15/45-48; en-Nebe 78/31-36; ez-Zümer 39/73-74; el-İnsân 76/11-22; el-Mutaffifîn 83/22-28) şeklindedir. Önceki peygamberlerin hayatlarından kesitlerin sunulmasıyla (el-Şu'ârâ 26/10-68, 105-191; el-Kamer 54/9-15; el-Fussilet 41/15-18; es-Saffât 37/99-113, 139-148; el-Hicr 15/61-77; Tâhâ 20/9-98) da moralleri ve dirençlerinin sağlamlığı amaçlanmıştır. Mekke'de müminler ağır baskılar altında olduğu için Allah'ın, onlara yardım edeceğine dair şu müjde verilmiştir: “Çünkü Allah takva ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır” (en-Nahl 16/128). En büyük teselli ise cehennem korkusunun karşısında cennet müjdesinin bulunmasıdır. Cennet, müminlere sabır ve direnç kazandıran en büyük vaat olmuştur. Altından ırmaklar akan bahçeler (el-Bakara 2/25), ölümsüzlük ve sonsuz nimetler (en-Nahl 16/31), ne açlık ne susuzluğun olması (Tâhâ 20/118-119), dostlarla bir arada olma (el-Vâkıa 56/27-40) gibi nice nimetler onlara müjdelenen cennetin öne çıkan özellikleridir. Mekkeli müminler, işkence ve zulüm görmelerine rağmen bu müjdeler sayesinde dirençlerini korumuşlardır.

Önceki peygamberlerin hayatlarından örnekler gösterilmesi de müminler için sabredebilme kaynağı olmuştur. Mekke'de müşrikler, Hz. Peygamber'i yalnız bırakmaya çalıştıkları için Allah, ona önceki peygamberlerin sabrını hatırlatmıştır. Hz. Nuh'un kavminin inkârı ve sonunda sel ile helak oluşunu (Hûd, 11/25-48), Hz. Musa'nın Firavun karşısında sabırla direnmesini (el-Kasas 28/3-42), Hz. İbrahim'in Nemrut karşısındaki cesaretini (el-Enbiyâ 21/51-70) dile getirerek müminlere "Siz de sabredin, Allah'ın yardımı yakındır" mesajını vermiştir. Cehennem uyarıları, insanları şirkin ve ahlaksızlığın korkunç sonuçlarına karşı uyarırken, ilahî yardımın müjdesi, müminleri sabır ve metanet içinde tutarak zorluklara karşı dayanıklılıklarını artırmıştır. Bu iki yöntem birbirini tamamlayan bir stratejidir. Sadece korkutma, insanları ümitsizliğe sürükleyebilir. Sadece müjdeleme, insanları rehavete itebilir. Bu yüzden Kur'ân, hem korkutmayı hem de müjdelemeyi dengeli bir şekilde sunmuştur. Özetle Mekke döneminde İslâm daveti, cehennem azabı ve cennet müjdesi ile insanların duygularına ve akıllarına hitap ederek güçlü bir dönüşüm sağlamıştır.

TARTIŞMA

Günümüzde Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'anî'l-Münker Stratejileri

Günümüzde toplumsal, kültürel, psikolojik ve teknolojik değişimler, emr-i bi'l-ma'rûf sorumluluğunun nasıl yerine getirileceğini yeniden ele almayı gerektirmektedir. Çağın şartlarına uygun, etkili, hikmetli ve zarar yerine fayda sağlayan yöntemler geliştirmek bu sorumluluğun ihyası açısından büyük önem taşımaktadır.

Günümüz Şartlarında Uygulanabilecek Yöntemler

Bireysel Yaklaşımlar

a) Samimi ve nazik davranış (örnek bir şahsiyet olmak): Bu nedenle özellikle emr-i bi'l-ma'rûf görevini yerine getiren bireylerin, sözleri ve davranışlarıyla tutarlı olmaları büyük önem arz eder. Sözü ve fiili örtüşmeyen kimselerin toplumsal etkisi sınırlı kalırken, ahlakî duruşuyla örnek olan kişiler, muhatapları üzerinde daha derin ve kalıcı bir tesir bırakırlar. İslâm'ın temel öğretilerinde nezaket, yumuşak huyluluk ve hikmetli iletişim büyük bir değer taşır. Örneğin, Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Hz. Harun'u Firavuna gönderirken dahi, "*Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer*" (Tâhâ 20/44) buyurarak, en azılı düşman karşısında bile nezaketin elden bırakılmaması gerektiğini hatırlatmıştır. Hz. Peygamber de insanlarla olan münasebetlerinde daima merhametli ve nazik bir üslup benimsemiş, sertlikten ve kırıncı sözlerden kaçınmıştır. O, "*Allah, yumuşak*

huy'ludur ve yumuşak huy'luluğu sever. O, yumuşak huy'luluk sebebiyle, sertlik ve başka yollarla vermediğini verir" (Müslim, t.y., "Birr", 77 (No. 2593) buyurarak, yumuşak huy'lu olmanın ilahî bir lütuf vesilesi olduğunu vurgulamıştır. Nitekim yumuşak söz ve müsamahalı yaklaşım, muhatabın kalbine nüfuz ederek onun düşüncelerinde ve davranışlarında olumlu yönde bir değişim meydana getirebilir. Katı, sert ve suçlayıcı bir dil, çoğu zaman bireylerin savunma mekanizmalarını harekete geçirerek onları içe kapanmaya veya direnç göstermeye sevk edebilir. Dolayısıyla, tebliğ ve irşat faaliyetlerinde muhatabı rencide etmeyen, onun şahsiyetini zedelemeyen bir dil kullanmak, dinî ve ahlakî mesajların muhataba ulaşmasını kolaylaştırır. Bu bağlamda, bireylere doğrudan "yanlış yapıyorsun" demek yerine, "şöyle yaparsan daha güzel olur" gibi olumlu ve yönlendirici ifadeler tercih edilmelidir.

b) Kişiye göre metot belirleme (insanın psikolojisini dikkate almak): İnsanlar farklı karakter ve algılama biçimlerine sahip olduklarından, onları ikna etme yöntemleri de kişisel özelliklerine göre farklılık arz etmektedir. Kimi bireyler nazik ve duygusal bir üslupla yönlendirilmeye daha açıkken, kimileri ise ancak güçlü deliller ve mantıksal argümanlarla ikna olmaya yatkındır. "*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış*" (en-Nahl 16/125) ayeti, insanlara hitap ederken farklı yöntemlerin kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Hikmetle yaklaşmak, mantıksal ve aklî delillerle ikna etmeyi ifade ederken, "güzel öğüt" ise daha yumuşak ve duygusal bir anlatımı içermektedir. Hz. Ali'den "*İnsanlara anlayacakları ölçüde konuşunuz. Allah ve Resulünün yalanlanmasını ister misiniz?*" (el-Buhârî, 1422/2001, "İlim", 49 (No. 127) şeklinde gelen hadis, muhatapların algı seviyelerine uygun bir dil kullanmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bireyleri etkileme sürecinde, zamanlamanın da kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Kişinin zihninin açık olduğu, kalbinin yumuşadığı, öğrenmeye ve değişime daha yatkın olduğu anlar, mesajın en etkili şekilde iletebileceği özel zaman dilimleridir. İnsan psikolojisi üzerine yapılan araştırmalar da göstermektedir ki duygusal olarak müsait olmayan bireylere yöneltilen mesajlar çoğu zaman ya dikkate alınmamakta ya da dirençle karşılanmaktadır. Ayrıca, bireylerin alışkanlıklarını ve düşünce yapılarını bir anda değiştirmelerinin güç olduğu göz önünde bulundurulduğunda aşamalı bir yaklaşım benimsemek daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. "*Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik*" (el-İsrâ 17/106) ayeti, Kur'ân'ın bile bir anda değil 23 yıllık bir süreçte peyderpey indirildiğini, bu da aşamalı değişimin insan tabiatına daha uygun olduğunu öğretmektedir. Hz. Peygamber, sahabelerine sürekli nasihat etmezdi. Bunu neden böyle yaptığı sorulduğunda "*Sizden bıkkınlık gelmesini istemem*" (Buhârî, "İlim", 11 (No. 70)

buyurmuştur. Hz. Âişe şu hadiseyi aktarmaktadır: “Eğer ilk inen ayet ‘İçki içmeyin’ olsaydı, insanlar ‘Asla içkiyi bırakmayız’ derlerdi. Eğer ilk inen ayet ‘Zina etmeyin’ olsaydı, insanlar ‘Asla zinayı bırakmayız’ derlerdi” (Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 6 (No. 4993) Küçük ve kademeli değişimlerle başlamak, bireyin sürece uyum sağlamasını kolaylaştırırken zamanla daha büyük düzelmelerin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Psikoloji ve eğitim bilimleri alanında yapılan çalışmalar, radikal ve ani değişikliklerin genellikle kısa vadeli olduğunu, kalıcı değişimin ise aşamalı ve sürdürülebilir müdahalelerle mümkün hale geldiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber’in tebliğ metoduna bakıldığında da muhataplarına onların algı ve anlayış seviyelerine göre yaklaştığı, sabırla ve hikmetle hareket ettiği görülmektedir. Bu örnekten hareketle insanlara doğrudan büyük değişimler dayatmak yerine onları küçük adımlarla sürece dâhil etmek ve uygun zamanlarda doğru mesajları iletme, daha etkili ve kalıcı sonuçlar doğuracaktır.

c) Gizlilik esası (herkesin önünde uyarmak yerine özelde konuşmak): İnsan psikolojisi, toplum içinde eleştirildiğinde savunma mekanizmasını devreye sokmaya yatkındır. Bu durum, bireyin hata yapmasına rağmen yanlışını kabullenmesini zorlaştırabilir ve onu savunmacı bir tutuma itebilir. Ancak aynı hata özelde ve gizlilik içinde uyarıldığında kişi kendini daha rahat hisseder ve nasihate daha açık olur. Bu sebeple hata işleyen birine toplum içinde değil, özelde ve mahremiyet içinde uyarıda bulunmak, onun izzetini korur ve nasihatın etkili olmasını sağlar. Bu bağlamda, Hz. Peygamber, başkalarını uyarırken şefkatli ve merhametli bir yol izleyerek bireyin onurunu gözetmiştir. Hz. Peygamber, hatalı kişileri toplum içinde mahcup etmek yerine, onlarla özelde konuşmayı tercih ederdi. Bu yöntemin en güzel örneklerinden biri şu hadiste görülmektedir: “*Kim bir kardeşinin ayıbını dünyada örterse, Allah da ahirette onun ayıbını örter*” (Müslim, “Birr”, 72 (No. 2590). Ayrıca bir kişinin ayıbını gizlemek, toplum içinde huzurun ve kardeşliğin korunmasına da katkı sağlar. Hz. Ömer (ö. 23/644), hataları düzeltme konusunda büyük bir hassasiyet göstermiştir. Kendisine bir hata haber verildiğinde veya birisini uyarmak gerektiğinde, doğrudan toplum içinde eleştirmek yerine, bireyi özel olarak çağırarak onunla yüz yüze konuşmuştur (Müslim, “ez-Zikr ve’du’a ve’t-tevbe ve’l-istiğfâr”, 11 (No. 2699); Tirmizî, “Kıraat”, 10 (No. 2945); İbn Mace, t.y., “İftitâhu’l-kitâb fi’l-îmân ve fedâilü’s-sahabe ve’l-‘ilm”, 17 (No. 225).

d) Akriba ve yakın çevreden başlamak (iyiliği önce en yakınımıza anlatmak): Toplumsal dönüşüm ve bilinçlenme süreci, bireyden başlayarak ailesine, çevresine ve nihayetinde topluma yayılan bir etkileşim çerçevesinde gerçekleşir. Kur’ân’da bireyin öncelikle kendisini ve ailesini sorumluluk bilinciyle eğitmesi gerektiği şu ayetle vurgulanır: “*Yakın akrabayı da uyar*” (eş-Şu‘ârâ 26/214). Bu

ayet, bireyin sorumluluğunun sadece kendisiyle sınırlı olmadığını, akraba ve çevresinin de bilinçlenmesi için çaba göstermesi gerektiğini ifade eder. Aile ve akrabalar, toplumun temel yapı taşı olduğu için burada gerçekleşen bilinçlenme, doğrudan toplumsal dönüşümün temelini oluşturur. Hz. Peygamber de bireyin toplum içindeki rolünü şu hadisiyle ortaya koymuştur: “*Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. Yönetici, halkından sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve onlardan sorumludur. Kadın, kocasının evinde çobandır ve o da onlardan sorumludur*” (Buhârî, “Ahkâm”, 1 (No. 7138); Müslim, “İmâret”, 20 (No. 1829)

Toplumsal ve Kültürel Yaklaşımlar

a) Güzel örneklerle anlatmak (kavga yerine nezaket): Toplumda öne çıkan bireylerin tutum ve davranışları, geniş kitleler üzerinde derin bir etkiye sahiptir. İnsanlar, özellikle lider konumunda olanları, ilim ehlini, sanatçıları ve kanaat önderlerini rol model olarak görme eğilimindedir. Kur’ân ve hadislerde de bireyin toplum üzerindeki etkisine sıkça vurgu yapılmış, özellikle önderlerin güzel ahlak sahibi olmalarının önemi dile getirilmiştir. Kur’ân’da Allah Teâlâ, peygamberleri insanlara en güzel örnek olarak göstermiştir. Bu bağlamda en açık ifadelerden biri şu ayettedir: “*İçinizden Allah’ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır*” (el-Ahzâb 33/21). O, sadece sözleriyle değil, fiilî davranışlarıyla da insanlara örnek olmuş, hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerde en yüksek ahlakî standartları belirlemiştir. Hz. Ömer, halifelik makamında iken dahi sade bir hayat sürmüş, her konuda adaletin en güzel örneğini sergilemiştir. Kıtlık zamanında kendi sofrasında zeytinyağı ve kuru ekmekten başka bir şey bulundurmuyarak halkıyla aynı sıkıntıyı paylaşmıştır (el-Esbehânî, s. 149). Haçlılarla mücadele eden büyük komutan Selahaddin Eyyübî (ö. 589/1193), sadece cesaretiyle değil, aynı zamanda düşmanlarına bile gösterdiği merhametle tanınmıştır. Kudüs’ü fethettiğinde halkı kılıçtan geçirmemiş, esirlere şefkat göstermiştir. O, İslâm ahlakını sadece savaş meydanında değil, yönetim anlayışında da göstermiştir (İbn Esîr, 10/35). Bosna’nın bağımsızlık mücadelesinde yer alan Aliya İzzetbegoviç (ö. 2003), hem savaş sırasında hem de sonrasında etik ve insanî değerlerden ödün vermemiştir (İzzetbegoviç, s. 253). Günümüzde de bazı isimler ahlakî duruşları ve toplum üzerindeki etkileriyle dikkat çekmektedir. Örneğin Prof. Dr. Fuat Sezgin (ö. 2018), bilim tarihine yaptığı katkılar ve İslâm medeniyetinin bilimsel gelişimine dair ortaya koyduğu çalışmaları, genç bilim insanlarına önemli bir rol model olmuştur (Korkmaz, s. 152-160). Malcolm X (ö. 1965), Amerikan toplumundaki ırkçılığa karşı verdiği mücadelede, kişisel dönüşüm süreci ve ahlakî duruşuyla önemli bir liderlik örneği sergilemiştir (Köse, 27/483-484).

b) Sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlemek (iyiliği özendiren etkinlikler yapmak): Toplumların gelişiminde sosyal ve kültürel faaliyetler önemli bir yer tutar. Hayırseverlik, topluma katkı sağlamak ve iyiliği özendiren etkinlikler düzenlemek, bireyler arasında dayanışmayı artırarak sosyal yapıyı güçlendirir. Dizi, film, sanat ve edebî eserler gibi kültürel üretimler, bireylerin bilinçaltına olumlu mesajlar vererek toplumda kalıcı değişimlerin önünü açabilir. İslâm, bireylerin yalnızca kendi ahiretlerini değil, aynı zamanda toplumun iyiliğini de gözetmelerini emreder (Âl-i İmrân 3/110). Kültürel etkinlikler, medya ve sanat yoluyla bu sorumluluk yerine getirilebilir. Özellikle günümüzde sinema, televizyon ve dijital medya gibi araçlar geniş kitlelere ulaşmada etkili olup toplumların değer yargılarının oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Hadislerde de iyiliği yayma ve toplumsal farkındalık oluşturmanın önemi vurgulanmıştır: *“Kim İslâm’da güzel bir çığır açarsa onun ecri hem kendisine hem de onunla amel edenlere verilir. Kim de kötü bir çığır açarsa, onun günahı hem kendisine hem de onunla amel edenlere yazılır”* (Müslim, “Zekât”, 69 (No. 1017). Topluma hayırlı eserler ve projeler sunanlar, yalnızca kendileri için değil, bu iyilikten faydalanan herkes için sevap kazanacaktır. Sanat ve medya, bireylerin bilinçaltına hitap eden güçlü araçlardır. Toplumsal değerlerin korunması, iyiliklerin teşvik edilmesi ve kötülüklerin engellenmesi açısından bu mecraların bilinçli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Özellikle dizi, film ve belgesel gibi görsel anlatılar, bireylerin düşünce yapısını etkileyerek onların dünya görüşlerini şekillendirmektedir. Bu nedenle, iyiliği özendiren içeriklerin üretilmesi ve yaygınlaştırılması, İslâmî öğretilere uygun bir hareket tarzı olacaktır.

c) Toplumsal baskı mekanizmalarını kullanmak (iyiye teşvik eden bir ortam oluşturmak): Toplumsal baskı mekanizmaları, genellikle olumsuz bir çağrışım yapsa da bu mekanizmaların iyiliğe yönlendirmek amacıyla kullanılması, bireylerin ve toplumun ahlakî gelişimi açısından önemli bir stratejidir. İslâm ahlak anlayışında, bireyin yalnızca kendi doğrularına göre hareket etmesi değil, toplumun genel iyiliğine katkıda bulunması da teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, insanları bireysel iyilik yapmaya teşvik ettiği gibi, toplumsal olarak da güzel ahlakı öne çıkaran bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Hadislerinde, toplum içinde iyiliğin desteklenmesi ve kötülüğün önlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Müslim, “İmân”, 78 (No. 49). Yani o, bireylerin toplumsal düzen içinde pasif kalmamalarını, bilakis iyiliği hâkim kılmak için çaba göstermelerini öğütlemiştir. Özellikle kötü alışkanlıkların yaygınlaşmasını engellemek adına bireylerin ve toplumun birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, iyi davranışları toplum içinde takdir ederek teşvik etmiş ve bu konuda güzel bir

örnek olmuştur. Eğer iyi insanlar övülür ve desteklenirse, bu davranışlar daha yaygın hale gelir.

d) Eğitim kurumlarını etkin kullanmak (çocuk ve gençlere yönelik programlar): Eğitim kurumları, bireylerin karakter gelişiminde ve toplumsal yapının şekillenmesinde kritik bir role sahiptir. Bu nedenle, çocuklara ve gençlere iyilik, ahlakî değerler ve erdemli yaşam biçimi kazandırmak için okullar ve üniversitelerde sistematik bir şekilde eğitim programları düzenlenmelidir. Kur'ân'da eğitimin temel amacı, bireyleri hem dünya hem de ahiret saadetine ulaştırmak olarak belirlenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı öğütleri aktarırken ahlakî eğitimin önemini şöyle vurgulamaktadır: *"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir"* (el-Lokmân 31/17). Eğitim kurumlarında gençlerin bu bilinçle yetiştirilmesi, toplumsal huzurun ve adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Hz. Peygamber, çocuk eğitiminin önemini şu şekilde ifade etmiştir: *"Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar"* (Buhârî, "Cenâiz", 80 (No. 1358); Müslim, "Kader", 22 (No. 2658). Bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarına iyiliği öğretmenin yollarını bilmeleri ve onları erdemli bireyler olarak yetiştirmeleri hayati bir önem taşır. Ancak ahlakî eğitimin yalnızca aile içinde verilmesi yeterli değildir. Okullar ve üniversiteler de bu sürece katkı sağlamalıdır. Hz. Peygamber, ilmin ve ahlakın bir arada olması gerektiğini şu hadisiyle vurgulamaktadır: *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"* (Mâlik b. Enes, 1409/1989, "Hüsnü'l-hulk", 1 (No. 3357). Öğrencilere hakikî imanın, buna bağlı olarak salih amelin gerekliliğinin, dürüstlük, merhamet, adalet, yardımlaşma gibi erdemlerin kazandırılması, bireysel ve toplumsal dönüşümün en önemli unsurlarından biridir.

Teknoloji ve Dijital Dünya Üzerinden Yaklaşımlar

a) Dijital platformlar üzerinden eğitim ve bilgilendirme: Dijital çağın getirdiği imkânlar, bilginin yayılmasını kolaylaştırmış ve eğitimi daha erişilebilir hale getirmiştir. Özellikle genç nesillerin yoğun olarak dijital platformları kullanması, eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin bu kanallar üzerinden yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Youtube, google classroom, zoom, facebook ve online dersler gibi pek çok araçlar, bilgiye ulaşımı hızlandırarak geniş kitlelere hitap edebilme imkânı sunar. Bununla birlikte, bireylerin manevî gelişimini destekleyen mobil uygulamalar aracılığıyla günlük iyilik hatırlatmaları ve güzel mesajlar paylaşmak, insanları hayra teşvik eden önemli bir araç olabilir. Kur'ân'da bilginin yayılması, insanlara doğruyu ve güzeli öğretme sorumluluğu sıkça vurgulanmıştır. *"Kuşkusuz bu Kur'ân en doğru olana iletir; dünya ve ahiret*

için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler” (el-İsrâ 17/9) ayeti, Kur’ân’ın rehberlik edici özelliğini vurgularken günümüz dijital imkânlarını kullanarak insanlara doğru bilgiyi ulaştırmanın önemini de işaret etmektedir. Kur’ân, bilgiye dayalı bir yol göstericidir ve bunu yaygınlaştırmak, modern çağın araçlarıyla daha da etkili hale gelebilir. Hz. Peygamber, ilmin yayılmasını teşvik etmiş ve bu konuda önemli öğütler vermiştir. “*İlim talep etmek her Müslüman’a farzdır*” (İbn Mâce, “Mukaddime”, 17 (No. 224) hadisi, eğitimin herkes için bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, “*Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir*” (Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 21 (No. 5027) hadisi de eğitimin ve bilginin paylaşılmasının ne kadar büyük bir değer taşıdığını göstermektedir. Online dersler ve videolar aracılığıyla Kur’ân ilimlerini ve dinî bilgileri öğretmek, bu hadisin çağımızdaki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Watshapp gibi araçlarla insanlara anlamlı mesajlar göndermek, onları iyiliğe teşvik eden hatırlatmalar yapmak, İslâm’ın güzel ahlak ve nasihat anlayışıyla örtüşmektedir. Bir kişi bile güzel bir hatırlatma ile iyiliğe yönlendirilse bu, büyük bir kazanç olacaktır.

c) Oyun ve eğlence içeriği ile entegre etmek (oyunlar aracılığıyla değerleri öğretmek): Çocuklar ve gençler için eğlenceli ve öğretici oyunlar geliştirerek, iyiliği sevdirmek oldukça önemli bir pedagojik yaklaşımdır. İslâm’da eğitim, insanın hem dünyevî hem de uhrevî mutluluğunu hedefleyen bir süreç olarak görülür. Bu süreçte, değerlerin kazandırılması ve bireylerin ahlakî gelişimleri büyük bir yer tutar. Özellikle gençlerin, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesi ve iyi davranışları benimsemesi için çeşitli araçların kullanılması gerektiği açıktır. Dijital içeriklerin, özellikle çocukların dikkatini çekme ve onları etkileme gücü büyüktür. Bu bağlamda, dijital hikâyeler ve çizgi filmler, ahlakî değerlerin öğretildiği araçlar olarak kullanılabilir. Hz. Peygamber, güzel sözlerin etkili oluşuna şöyle dikkat çekmiştir: “*Şüphesiz ki sözlerin bazısında sihir (gibi etki) vardır*” (Buhârî, “Nikâh”, 48 (No. 5146)).

Resmî ve Hukukî Yaklaşımlar

a) Yasalar ve kamu kurumları ile iş birliği (hukukî düzenlemeleri desteklemek): Toplumun genel ahlakî yapısını koruyacak hukukî düzenlemelerin oluşturulması ve bu sürecin kamu kurumlarıyla iş birliği içinde yürütülmesi, İslâm’ın bireysel ve toplumsal sorumluluk anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. İslâm, bireyin ahlakî sorumluluklarını önemserken aynı zamanda toplumun düzenini sağlayacak kuralların ve kurumların oluşturulmasını da teşvik eder. Bu bağlamda, hukukî düzenlemelere katkıda bulunmak, eğitim ve dinî kurumlarla iş birliği yapmak, camilere, okullara ve üniversitelere yönelik projeler geliştirmek İslâm’ın

toplumsal dayanışma ve adalet ilkeleriyle örtüşmektedir. Kur'ân'da toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik birçok ilke bulunmaktadır. Allah Teâlâ, toplumu ayakta tutan adaletin tesis edilmesini emretmiş ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarılmaması gerektiğini şöyle vurgulamıştır: “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor*” (en-Nahl 16/90). Kamu otoriteleri, hukuk düzeni ve eğitim kurumları da bu sorumluluk çerçevesinde hareket etmek durumundadır. Eğitim ve dinî kurumların desteklenmesi, cami ve üniversitelerde toplumu bilinçlendirecek projelerin yürütülmesi, bu adalet anlayışının yaygınlaşmasına katkı sağlar. Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında Mekke'de katıldığı Hilfu'l-fudûl, kamu düzenini sağlama ve toplumsal ahlakî yapıyı koruma noktasında önemli bir örnektir. Hilfu'l-fudûl, Mekke'de haksızlığa uğrayanların haklarını korumak amacıyla oluşturulan bir dayanışma anlaşmasıdır. Hz. Peygamber bu teşkilata katılmış ve daha sonra da bu tür iş birliklerinin önemini vurgulamıştır (İbn Hişâm, 1/133-135). Günümüzde de kamu kurumlarıyla iş birliği içinde eğitim, adalet ve dinî hizmetleri geliştirecek projeler yürütmek, Hilfu'l-fudûl anlayışının modern bir yansıması olarak görülebilir.

b) STK'lar ve gönüllü teşkilatlar ile çalışmak (hayır kurumları ve vakıflarla ortak projeler yapmak): Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve gönüllü teşkilatlarla çalışmak, topluma doğrudan fayda sağlamanın önemli yollarından biridir. Bu tür faaliyetler, bireylerin ve toplumun refahını artırmaya yönelik olduğu için İslâm'ın teşvik ettiği dayanışma ve yardımlaşma anlayışıyla örtüşmektedir. Kur'ân'da ve hadislerde, toplumun ihtiyaç sahiplerine destek olunması, iyiliğin yaygınlaştırılması ve sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi üzerinde önemle durulmuştur. Kur'ân'da iyiliği yayma ve toplumsal hayrı teşvik etme ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. “*Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar*” (eş-Şûrâ 42/39) ayeti, STK'lar ve hayır kurumları aracılığıyla yapılan yardımların İslâm'ın temel ilkelerinden biri olan “iyilikte yardımlaşma” kavramıyla örtüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, sivil toplumun gelişmesi ve ortak hayır projelerinin hayata geçirilmesi, İslâmî bir sorumluluk olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamber, toplumsal yardımlaşma ve ihtiyaç sahiplerine destek olma konusunda birçok hadisiyle Müslümanları teşvik etmiştir. “*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır*” (el-Beyhakî, 1423/2003, 10/115) hadisi, toplum yararına yapılan her türlü faaliyetin İslâm'ın öngördüğü en yüksek erdemlerden biri olduğunu vurgulamaktadır. “*Komşusu açken tok yatan bizden değildir*” (el-Hâkim, 1411/1990, 2/15) hadisi de bireysel yardımların yanı sıra kurumsal düzeyde yapılan yardımların da gerekliliğini ortaya koymaktadır. Günümüzde hayır vakıfları, dernekler ve sivil toplum

kuruluşları, toplumsal dayanışmayı kurumsal bir çerçevede sürdüren önemli yapılardır.

c) Yerel yönetimler ve mahalle bazlı çalışmalar (mahalle içi destek grupları oluşturmak): Yerel yönetimler ve mahalle bazlı çalışmalar, toplumun huzur ve refahını sağlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır. Mahalle içi destek grupları oluşturmak, bireyler arasındaki dayanışmayı artırarak sosyal bütünleşmeyi güçlendiren bir unsurdur. Bu tür organizasyonlar, hem bireylerin karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olur hem de toplumsal birlikteliği pekiştirir. Hz. Peygamber toplumda yardımlaşma ve dayanışmanın önemine sıkça vurgu yapmıştır. *“Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu (başına gelen bir musibette) yalnız bırakmaz. Kim bir kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarından kurtarır”* (Buhârî, “Mezâlim”, 4 (No. 2442) hadisi, mahalle içi yardımlaşma ve dayanışmanın İslâm ahlakındaki önemini açıkça göstermektedir. Müminler, birbirlerini yalnız bırakmamalı ve ihtiyaç halinde destek olmalıdır. Mahalle bazlı destek organizasyonları, bu ilkenin modern zamanlardaki bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Gençlere Özel Yaklaşımlar

a) Gençlere sorumluluk vermek, onları aktif hale getirmek: Gençlerin iyiliği yayma konusunda sorumluluk alması, İslâm'da büyük önem taşır. Özellikle Mekke döneminde inen ayetler, gençlerin davetteki rollerini ve aktif katılımlarını teşvik eder. Mekke'de inen Kehf sûresi zamanın kralına karşı hakikati haykıran bazı gençlerden bahseder (el-Kehf 18/8-26). Hz. Peygamber, bir genç olan Mus'ab b. Umeyr'i (ö. 3/625) tebliğ amacıyla Medine'ye göndermiştir (Ebû Zehre, 1425/2004, 1/438). Kur'ân'da gençlerin sorumluluk almasına dair en dikkat çekici örneklerden biri Hz. Yûsuf'un hayatıdır. O, genç yaşında büyük sınavlardan geçmiş, ahlakî duruşunu koruyarak topluma iyiliği yaymada örnek olmuştur. Yûsuf sûresinde anlatıldığı gibi, iffetini koruma konusunda büyük bir imtihanla karşılaşmış, sabrı ve sorumluluk bilinciyle Allah'ın yardımıyla kurtuluşa ermiştir (Yûsuf 12/23-35). Hz. Peygamber bundan olsa gerek gençlik çağında Allah'a ibadet edenlerin kıyamet gününde özel bir gölge altında korunacağını bildirmiştir (Buhârî, “Ezân”, 36 (No. 660)).

b) Gençlerin ilgi alanlarını kullanmak (spor, müzik, sanat ve teknoloji gibi alanlarda iyiliği teşvik etmek): Gençlerin ilgi alanlarını kullanarak onlara iyiliği teşvik etmek, eğitim ve tebliğ metodolojisi açısından son derece önemlidir. Mekke döneminde nazil olan ayetler, insanları doğrudan ikna etmeye yönelik olup onların ilgi alanlarına hitap ederek mesajı güçlü kılma metodunu da içinde

barındırmaktadır. Mekkî ayetlerin temel özelliklerinden biri, insanların dikkatini çekecek çarpıcı üsluplar içermesidir. Gençler, dinamizmleri ve öğrenmeye ihtiyaçları nedeniyle ilgi duydukları konular üzerinden yönlendirilirse mesaj daha etkili hale gelir. Nitekim Kur’ân’da da dönemin toplumunda ilgi çeken metaforlar, olaylar ve tabiat unsurları kullanılarak insanlara mesaj verilmiştir. Örneğin, Allah, “*Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir*” (en-Necm 53/1-2) buyurarak Arapların ilgi duyduğu gökyüzü olaylarını ve yıldız hareketlerini bir giriş unsuru olarak kullanmıştır. Benzer şekilde, gençlerin ilgi duyduğu spor, sanat veya teknoloji gibi alanları kullanarak ahlakî ve dinî değerleri anlatmak da aynı metodun bir yansıması olabilir. Örneğin spor alanında “dayanıklılık” ve “sabır” kavramları, Kur’ân’da sabır ve sebat etmeye yapılan vurgu ile ilişkilendirilebilir. Hz. Peygamber, tebliğ ve eğitim metodunda insanların ilgi alanlarını göz önünde bulunduran bir üslup kullanmıştır. Özellikle gençlerle olan iletişimde onların ilgisini çekecek konular üzerinden mesaj vermiştir. Hz. Peygamber güzel hitabetin önemini vurgulamış ve şair Hassan b. Sabit’i şiir yoluyla İslâm’ı savunmaya teşvik etmiştir (İbn Kesîr, 1395/1976, 3/251). Bu, sanatın dinî ve ahlakî değerleri yaymadaki önemine bir işarettir. Hz. Peygamber, gençlerin ilgisini çeken spor ve fiziksel aktivitelere yönlendirmiştir. “*Güçlü mümin, zayıf müminden daha hayırlıdır ve Allah’a daha sevimlidir*” (Müslim, “Kader”, 34 (No. 2664) hadisi, sporun fiziksel ve ruhsal faydalarına dikkat çekerken gençlerin spor aktiviteleri aracılığıyla disiplin, azim ve sabır gibi erdemleri öğrenmelerine olanak tanır. Hz. Peygamber, meslek edinmeyi teşvik etmiş, marangozluk, demircilik gibi zanaatlara değer vermiştir. Günümüzde bu anlayış, gençleri teknoloji ve bilim alanlarına yönlendirmek suretiyle onların yeteneklerini iyiye kullanmalarına vesile olabilir.

c) Gençlerle aynı dili konuşmak (samimi ve sıcak bir üslup kullanmak): Gençlerle etkili iletişim kurabilmek, onların dünyasına hitap eden bir üslup geliştirmeyi gerektirir. Özellikle Mekkî ayetler, bireylerin kalplerine nüfuz eden, duygusal ve etkileyici bir üsluba, genellikle kısa, etkileyici ve ritmik bir yapıya sahiptir. Bu özellik, özellikle genç bireylerin dikkatini çekmeye ve mesajı daha akılda kalıcı hale getirmeye yardımcı olur. Hz. Peygamber, genç sahabelerle doğrudan, içten ve onların anlayabileceği bir dille iletişim kurmuştur. Onlara isimleriyle hitap etmiş, onların sözlerine değer vermiş ve onlara özel tavsiyelerde bulunmuştur. Gençlerin dilini anlamak ve onlarla samimi bir iletişim kurmak, dinî tebliğin daha etkili olmasını sağlar. Hz. Peygamber, hiçbir zaman katı, resmî ve mesafeli bir üslup kullanmamıştır.

Çağdaş Meydan Okumalar Karşısında Mekkî Tebliğ Metodunun Değerlendirilmesi

Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker, günümüz dünyasında çeşitli meydan okumalarla karşı karşıyadır. Dolayısıyla bunlara ve her birine yönelik çözüm önerisine şöyle yer verilebilir:

a) Bireyselleşme ve dinî otoritenin zayıflaması: Modern toplumlarda bireyselleşme ön plandadır. Nitekim sosyolojik araştırmalar, geleneksel dinî otoritelere olan bağlılığın azaldığını ve dinin daha bireysel bir alana çekildiğini göstermektedir (Batur, 2020, s. 98). Bu sebeple emr-i bi'l-ma'rûf yapılırken buyurgan ve sert üslup yerine hikmet, güzel öğüt ve empati merkezli bir yaklaşım benimsenmelidir. İnsanlara İslâm'ın getirdiği faydalar bireysel anlamda da açıklanmalı, Kur'ân'a bağlı bir dindarlığın kişinin huzuruna nasıl katkı sunduğu anlatılmalıdır. Dijital çağda bireylere ulaşmak için sosyal medya etkin kullanılmalı, dinî içerikler görsel ve kısa videolar şeklinde sunulmalıdır.

b) Sekülerleşme ve dinin kamusal alandan çekilmesi: Batı'da başlayan sekülerleşme süreci, küreselleşmenin etkisiyle İslâm dünyasındaki toplumsal yapıları da dönüştürmektedir (Kurt, 2022, s. 1355). Dinin kamusal alandan ziyade özel alana hapsedilmesi eğilimlerine karşı, Müslüman bireylerin dinin sadece ibadetlerden ibaret olmadığını; ahlakî ve sosyal hayatta da önemli bir rehber sunduğunu kendi yaşantılarıyla göstermeleri büyük önem taşımaktadır. Sekülerleşmiş medya organlarının etkisini azaltmak için İslâmî perspektifi yansıtan yayın organları, kültürel ve akademik platformlar desteklenmelidir. Dinî değerlere dayalı sosyal sorumluluk projeleri (yardım kampanyaları, çevre bilinci, eğitim faaliyetleri) artırılarak İslâmî bir yaşamı benimsemenin toplum için bir kazanım olduğu gösterilmelidir.

c) Modernizm ve değişen ahlakî normlar: Geleneksel ahlakî değerler, modernizmin etkisiyle çeşitlenmekte ve farklı ahlak tasavvurları ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet, feminizm ve LGBTİ gibi modern dönemin öne çıkan toplumsal hareketleri, ahlak ve fitrat konularında yeni akademik ve sosyolojik tartışma zeminleri oluşturmuştur (Tunç, 2024, s. 112). Bu çoğulcu yapıda, İslâmî ahlak tasavvurunun evrensel değerleri, suçlayıcı ve dışlayıcı bir dilden uzak durularak, akli, bilimsel ve fitrata uygun bir metodoloji ile ifade edilmelidir.

d) Kültürel ve medya manipülasyonu: Sinema, diziler, sosyal medya fenomenleri ve popüler kültür, toplumların değer yargılarını şekillendiren temel araçlar haline gelmiştir. Medya çalışmalarının da ortaya koyduğu üzere, popüler kültür ürünleri zaman zaman geleneksel ve dinî değerleri marjinalleştiren veya dönüştüren içerikler barındırabilmektedir (Kaya & Kımtır, 2022, s. 412). Bu etkiye karşı bireylere eleştirel medya okuryazarlığı kazandırılmalı ve bununla birlikte popüler

isimlerle diyalog kurulmalı, İslâm’a sıcak bakan medya figürleri desteklenerek rol model olarak öne çıkarılmalıdır.

e) İslâmofobi ve küresel algı operasyonları: Özellikle Batı dünyasında İslâmofobi, sosyolojik ve politik bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. İslâm’ı şiddet, baskıcılık veya geri kalmışlık ile ilişkilendiren oryantalist ve İslâmofobik yaklaşımlara karşı (Bayraklı & Yerlikaya, 2017, s. 53), İslâm’ın gerçek mesajını anlatan uluslararası medya kuruluşları desteklenmeli ve eş zamanlı olarak İslâmofobik saldırılara karşı hukukî platformlarda mücadele edilmeli, uluslararası insan hakları kuruluşlarıyla iş birliği yapılmalıdır.

Çözüm İçin Genel Stratejiler

a) Dijital çağa uygun tebliğ yöntemleri: Kısa, etkili ve dikkat çekici videolar, grafik tasarımlar, blog yazıları ile dinin evrensel mesajları anlatılmalıdır. İnteraktif eğitim platformları oluşturulmalı, çevrimiçi dersler düzenlenmelidir. Gençlerin ilgisini çekecek şekilde mizahi ve yaratıcı içerikler hazırlanmalıdır.

b) Toplumsal dayanışma ve örnek Müslüman modeli: Müslümanlar, bireysel hayatlarında dürüstlük, güvenilirlik ve merhamet gibi değerleri yaşayarak insanlara örnek olmalıdır. Komşuluk, akrabalık ve toplumsal yardımlaşma gibi unutulmaya yüz tutmuş değerler canlandırılmalıdır. Gençler için ahlakî rehberlik sağlayacak rehberlik ve danışmanlık sistemleri oluşturulmalıdır.

c) Modern eğitim ve akademik çalışmalar: İslâmî değerleri günümüz dünyasına uygun şekilde açıklayan akademik yayınlar desteklenmelidir. Genç nesil, İslâmî ilimler ve modern bilimleri birlikte öğrenerek entelektüel donanıma sahip olmalıdır. Üniversitelerde İslâm’ın sosyal hayata katkısını anlatan dersler artırılmalıdır.

d) Kültürel ve sanatsal faaliyetler: Sinema, tiyatro, müzik ve edebiyat gibi sanat dallarında İslâm’ın mesajlarını yansıtan kaliteli eserler üretilmelidir. İslâmî değerleri içeren popüler kültür ürünleri teşvik edilmelidir.

SONUÇ

İslâm’ın temel prensiplerinden biri olan emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker anlayışı, Mekke döneminde büyük bir hassasiyetle uygulanmış ancak bu dönemdeki uygulama yöntemi, ortamın ve şartların gerekliliklerine göre şekillenmiştir. Bu araştırmanın bulguları, Mekke döneminde bu görevin; şirke mücadele ederek tevhidi inşa etme, ahlaki erdemleri öne çıkarma ve ahiret inancını yerleştirme olmak üzere üç temel eksenle yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Mekke dönemi, Müslümanların toplumda azınlık olduğu, baskı ve

zulme maruz kaldıkları bir dönemdir. Bu dönemde emr-i bi'l-ma'rûf, doğrudan toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik sert müdahaleler şeklinde değil, daha çok iman edilmesi gereken konuları tebliğ, sabır, güzel ahlak ve hikmetli anlatım yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kötülüğün engellenmesi ise bireylerin nefis terbiyesiyle başlamış, toplumsal dönüşüm için uzun vadeli ve zihinsel inşaya dayalı bir strateji izlenmiştir.

Bu perspektiften günümüze baktığımızda, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker anlayışının uygulanışında Mekke dönemi modelinin önemli dersler sunduğunu görmekteyiz. Özellikle çoğulcu, seküler ve bireyselliğin ön planda olduğu modern toplumlarda Müslümanların bu prensibi hikmetle, sabırla ve insan psikolojisini gözeterek hayata geçirmeleri gerekmektedir. Günümüz dünyasında toplumsal dönüşüm ancak bilinçli, hikmetli ve örnek davranışlarla sağlanabilir. Mekke döneminde olduğu gibi bugün de toplumsal mesaj vermenin önünü açmak için bireysel tebliğle başlanmalı, tedriciliğe dayanan hikmetli ve sabırlı bir yöntem benimsenmelidir. Araştırmanın tartışma bölümünde sınırları çizildiği üzere, modern çağın sekülerleşme, bireyselleşme ve kültürel manipülasyon gibi meydan okumalarına karşı salt buyurgan ve sert bir dil etkisiz kalmaktadır.

Dijital çağın getirdiği imkânlar, iyiliği yayma ve kötülükten sakındırma noktasında fırsatlar sunarken içinde bazı riskleri de barındırmaktadır. Zira sosyal medya ve dijital platformlar, bilginin hızla yayılmasını sağlarken yanlış yöntemlerin kullanılması da tepki ve kutuplaşmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle günümüzde emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker; samimiyet, merhamet ve ikna edicilik esas alınarak uygulanmalıdır. Bugünün Müslümanları, bu ilahî ilkeyi hayata geçirirken içinde bulundukları toplumun sosyo-kültürel gerçekliklerini dikkate almalı ve Kur'ân'ın kuşatıcı rahmet mesajını en etkili ve doğru bir şekilde sunmalıdırlar.

Araştırmadan elde edilen bulgular ve tespit edilen çağdaş meydan okumalar ışığında; tebliğ ve irşat faaliyetlerinin muhatabın psikolojik hazırbulunuşluğunu ve mahremiyetini gözetken, aşamalı bir pedagojik yaklaşımla yürütülmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, iyiliği özendirme çabalarının bireysel düzlemde çıkarılarak sivil toplum, yerel yönetimler ve eğitim kurumları vasıtasıyla kurumsallaştırılması toplumsal dayanışma ağlarının inşası için elzemdir. Gençlere yönelik çalışmalarda ise didaktik bir söylem yerine aidiyet, sorumluluk ve ortak dil inşasını merkeze alan proaktif yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca kültürel manipülasyonlar ve küresel İslâmofobik algılarla mücadele ekseninde, İslâm ahlak tasavvurunu evrensel bir dille yansıtan nitelikli dijital medya ve modern iletişim araçlarının çağdaş tebliğ metodolojisine aktif bir biçimde entegre edilmesi büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abay, A., & Üzümcü, Ö. (2018). Mümin ve münafık açısından emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 19-48.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm. (1998). *Tefsîru Abdurrezzâk* (Cilt 1-3). (M. M. Abduh, Thk.). Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Aytepe, M. (2017). Mu'tezile kelamında ötekine ulaşma kaygısı olarak emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker ilkesi. *Mukaddime*, 8(1), 83-97. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.294940>.
- Batur, B. (2020). Toplumsaldan bireysele: Modern toplumda dinin görünümü. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 97-106. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.789464>.
- Bayraklı, E., & Yerlikaya, T. (2017). Müslüman toplumlarda İslamofobi: Türkiye örneği. *Ombudsman Akademik*, 7, 51-70. <https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.440210>.
- Beyhakî, A. b. H. (2003). *Şu'ebu'l-îmân* (Cilt 1-14). (M. A. en-Nedvî, Thk.). Mektebetu'r-rüşd.
- Buhârî, M. b. İ. (2001). *Sahîhu'l-Buhârî* (Cilt 1-9). (M. Z. b. Nâsir, Thk.). Dâru tevketi'n-necât.
- Can, S. (2020). Emir bi'l-ma'rûf nehy 'ani'l-münker ilkesinin günümüz dini söylemin inşasında işlevsel yönü. *Eskiyeşi*, 40, 199-218. <https://doi.org/10.37697/eskiyeşi.672034>.
- Cürcânî, A. (2008). *Dercu'd-durer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver* (Cilt 1-4). (V. b. Ahmed & İ. A. el-Kaysî, Thk.). Mecelletu'l-hikme.
- Çınar, B. (2020). İslam inanç ekollerinde emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker. *Van İlahiyat Dergisi*, 8(13), 244-266.
- Ebü Zehre, M. b. A. (2004). *Hatemu'n-nebiyyîn* (Cilt 1-3). Dâru'l-fikri'l-'Arabî.
- Ebü Zehre, M. b. A. (t.y.). *Zehretu't-tefâsir* (Cilt 1-10). Dâru'l-fikri'l-'Arabî.
- Esbehânî, İ. b. M. (t.y.). *Seyru's-selefî's-salihîn*. (K. b. Hilmî, Thk.). Dâru'r-râye.
- Hâkim, M. b. A. (1990). *el-Müstedrek 'ala's-sahîheyn* (Cilt 1-4). (M. A. Atâ, Thk.). Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.

- Halebî, A. b. Y. es-Semîn. (1996) '*Umdetu'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz* (Cilt 1-4). (M. B. 'Uyûnu's-sûd, Thk.). Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Havva, S. (1995). *el-Esâs fî's-sünne ve fikhîhâ* (Cilt 1-4). Dâru's-selam.
- Heddâdî, Z. M. A. (1990). *et-Tevkîf 'ala muhimmati't-ta'rîf* (Cilt 1-4). 'Alemlu'l-kütüb.
- İbn Esîr, E. H. İ. A. b. M. (1997). *el-Kâmil fî't-târîh* (Cilt 1-10). (Ö. A. Tedmirî, Thk.). Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- İbn Hişâm, A. (1955). *es-Sîretu'n-nebeviyye li İbn Hişâm* (Cilt 1-4). (M. es-Sekâ & İ. el-Ebyârî & A. eş-Şiblî, Thk.). Şirketu Mektebe-Metbeetu'l-bâbî el-Helebî.
- İbn İshâk, M. (1978). *Sîretu İbn İshâk*. (S. Zekkâr, Thk.). Dâru'l-fîkr.
- İbn Kesîr, E. F. İ. b. Ö. (1976). *es-Sîretu'n-nebeviyye (mine'l-bidâye ve'n-nihâye li İbn Kesîr)* (Cilt 1-4). (M. Abdolvâhid, Thk.). Dâru'l-ma'rife.
- İbn Mâce, M. b. Y. K. (t.y.). *Sünenü İbn Mâce* (Cilt 1-2). (M. F. Abdalbâkî, Thk.). Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî.
- İzzetbegoviç, A. (2003). *Kendi kaleminden Aliya İzzetbegoviç: II. Endülüs soykırımına geçit vermeyen bilge adam*. (A. Erkilet & A. Demirhan & H. Öz, Çev.). Dergâh Ofset Yayınları.
- Kâdî 'İyâd, M. (1986). *eş-Şifâ bi't-te'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (Cilt 1-2). Dâru'l-feyha.
- Karaman, H. & Çağrıç, M. & Dönmez, İ. Kafi & Gümüş, S. (2012). *Kur'ân yolu Türkçe meal ve tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim 16 Mart 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Kâsimî, M. C. (1997). *Mehâsinu't-te'vîl* (Cilt 1-9). (M. B. 'Uyûnu's-sûd, Thk.). Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Kımtır, N., & Kaya, S. (2022). Yerli iki televizyon dizisinin din ve değerler psikolojisi açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmesi: (Gönül Dağı ve Yasak Elma örnekleri). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 387-416.
- Korkmaz, T. (2009). 20. Yy. İslâm bilim tarihi çalışmaları ve George Sarton ve Fuat Sezgin örneği. (Tez no. 254233) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Köse, A. (2003). Malcolm X. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 483-484). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, F. (2022). Küreselleşen dünyada din ve dinî değerler. *Diyanet İlmi Dergi*, 58(4), 1351-1378. <https://doi.org/10.61304/did.1192748>.
- Mâlik b. Enes. (1989). *Muvatta* (Cilt 1-8). (S. Lahhâm, Thk.). Dâru'l-fıkr.
- Me'dî, H. H. (1998). *er-Rasul fî 'uyûnin ğarbiyye munsife*. Dâru'l-kütübi'l-'Arabiyye.
- Mücâhid b. Cebr. (1989). *Tefsîru Mücâhid*. (M. A. Ebû Nîl, Thk.). Dâru'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-hadîse.
- Mükâtil b. Süleymân. (2002). *Tefsîru Mükâtil b. Süleymân* (Cilt 1-5). (A. M. Şehâte, Thk.). Dâru ihyâi't-turâs.
- Müslim b. Haccâc. (t.y.). *Sahîhu Müslim* (Cilt 1-5). (M. F. Abdulbâkî, Thk.). Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî.
- Rıdâ, A. (1960). *Mu'cemu mutûni'l-luĝe* (Cilt 1-5). Dâru mektebeti'l-hayat.
- Semerkandî, M. b. A. (t.y.). *Bahru'l-'ulûm*.
- Şaşa, M. (2018). Mu'tezile'de “emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker” ilkesi ve siyasî otorite-Kâdî Abdulcebbar örneği-. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5(10), 88-100.
- Taberî, M. A. b. A. (1937). *Zehâiru'l-ukbâ fî menâkibi zevi'l-kurbâ*. Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye.
- Taberî, M. b. C. (2000). *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân* (Cilt 1-24). (A. Şâkir, Thk.). Müessesetu'r-risâle.
- Taşdelen, M. (2007). Mâtürîdî'nin düşüncesinde emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker'in anlaşılma şekli. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 75-98. <https://izlik.org/JA75YJ49KG>
- Tirmizî, M. b. Â. (1975). *Sunenu't-Tirmizî* (Cilt 1-5). (A. M. Şâkir & M. F. Abdulbâkî & Â. Atve, Thk.). Şirketu Mektebe-Metbeetu Mustafâ el-Bâbî el-Helebî.
- Tunç, H. (2025). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve adaleti: Fe ve Kadem dergileri üzerinden bir inceleme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 65-101. <https://doi.org/10.18490/sosars.1813078>.
- Vâhidî, A. b. A. (2009). *et-Tefsîru'l-besût* (Cilt 1-25). 'İmâdetu'l-bahsi'l-ilmî.

Yahyâ b. Sellâm. (2004). *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (Cilt 1-2). (H. Şelebî, Thk.). Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study examines the Qur'anic foundations and practical dimensions of al-amr bi'l-ma'ruf wa'l-nahy 'ani'l-munkar during the Meccan period and explores how the methods employed during this period can inform contemporary Islamic communication and moral guidance. Although this principle has been extensively discussed in Islamic theology, ethics, and political thought, its relationship with the Meccan revelation and its potential implications for contemporary da'wah require further examination. The study therefore investigates how the socio-political conditions of early Islam shaped the Prophet's methods of communication and identifies principles that can be adapted to present-day circumstances.

Method: The study employs qualitative document analysis, comparative tafsir analysis, and thematic content analysis. Its primary sources are Qur'anic verses revealed during the Meccan period that directly or indirectly address religious invitation, moral responsibility, the rejection of polytheism, social justice, and individual ethical development. Verses are classified according to the traditional distinction between Meccan and Medinan revelations, based on whether they were revealed before or after the Hijra. Classical and contemporary tafsir works representing both transmitted and analytical approaches are consulted to examine the linguistic meanings, historical contexts, and interpretive dimensions of the selected verses. The analysis proceeds in three stages: identifying the principal concepts and rhetorical features of the verses through linguistic and semantic analysis; comparing exegetical interpretations to determine recurring approaches; and organizing the findings into thematic categories. The study then evaluates the relationship between these methods and the socio-political circumstances of the Meccan period. Finally, it considers their contemporary applicability in light of changing social structures, communication technologies, and patterns of religious authority. The research is limited to Qur'anic guidance and methods of invitation rather than the legal sanctions and institutional practices associated with the Medinan period.

Findings: The analysis identifies three principal methods through which enjoining good and forbidding wrong was expressed during the Meccan period. First, the establishment of monotheism and the rejection of polytheism constituted the central focus of religious invitation. Qur'anic arguments challenged inherited beliefs, questioned the alleged powers of idols, and

emphasized God's exclusive authority as Creator and Sustainer. Second, moral exemplarity and ethical instruction provided a means of transforming individual and social conduct. Verses addressing the protection of orphans, assistance to the poor, justice, patience, and compassionate behavior demonstrate that moral reform accompanied theological instruction. Third, warnings of punishment in the Hereafter and promises of divine assistance encouraged moral accountability while strengthening believers' perseverance under persecution. These findings indicate that Meccan da'wah emphasized persuasion, ethical example, and the cultivation of religious consciousness rather than coercive intervention. The analysis also reveals that these methods were interconnected: theological conviction supported ethical transformation, while eschatological warnings and promises reinforced commitment to the emerging Muslim community. Their application was shaped by the limited political power of early Muslims and the predominantly polytheistic beliefs of their interlocutors.

Conclusion and Discussion: The study concludes that the Meccan model of enjoining good and forbidding wrong was primarily formative, persuasive, and context-sensitive. Its central objective was to transform beliefs and conduct through wisdom, constructive communication, patience, and moral example. These principles offer a framework for contemporary Islamic guidance, particularly in societies characterized by individualization, declining trust in religious authority, digital communication, and competing moral perspectives. Practical applications include adapting messages to different audiences, avoiding humiliating or confrontational approaches, strengthening ethical education, using digital platforms responsibly, and promoting social solidarity through community initiatives. However, historical adaptation should not entail a simplistic equation between Meccan society and contemporary conditions. Effective application requires careful consideration of present-day social realities, legal frameworks, and the potential consequences of particular interventions. The study's contribution lies in connecting the Qur'anic methods of Meccan da'wah with contemporary strategies for moral and social engagement, while emphasizing that the effectiveness of enjoining good and forbidding wrong depends not only on its objectives but also on the wisdom, context, and ethical consistency of its implementation.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Mekkî Âyetlerin Bakış Açısından Günümüze Uyarlamalarla Emr-i bi'l-Ma'rûf...

Destek/Finansman Bilgileri

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Bu araştırmada Türkçe metnin dil denetiminin gerçekleştirilmesi ve çalışmanın İngilizce özetinin oluşturulması aşamalarında Gemini 3.1 Pro yapay zekâ modelinden istifade edilmiştir.